

T.C. ÇANKIRI VALİLİĞİ

Çankırı Kültürü Sempozyumları - I

“Doğumunun

100. Yılında

Zeki Ömer

Defne ve

Çankırlı Şairler”

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

19-20 Eylül 2003 ÇANKIRI

Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi

ÂŞIK TARZI DESTAN TÜRÜ VE ÇANKIRILI ÂŞIKLARDAN ÂŞIK NÂİLİ, ÂŞIK ALİ VE ALİ KADRİ'NİN DESTANLARI ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ

Okutman Eyüp AKMAN*

Aşağıda inceleyeceğimiz Çankırlı âşık ve şairlerin destanlarını tahlile geçmeden önce edebiyatımızda destan türü üzerinde durmakta fayda vardır. Edebiyatımızda iki türlü destandan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki “epope” karşılığında olan büyük destanlar, diğeri ise âşık tarzı nazım türü olan destanlardır. Bizim burada üzerinde duracağımız tür, âşık tarzı destandır.

“Dastan” veya “destan” sözü Farsça’da “efsane ve masal ve hikayât-ı güzeştegan” manasındadır. Ebüzziya Tevfik, sözlüğünde destan karşılığı olarak “kıssa, hikaye, ekseriya manzum olan kıssa, vak’a” karşılıklarını vermiştir. Şemsettin Sami destana “1-hikaye, masal, sergüzeşt; 2-bir vak’a veya hali ifade eden âmiyâne manzume” demektedir. Hüseyin Kazım Kadri’nin sözlüğünde ise destan tanımı olarak “kıssa, hikaye, masal, manzum hikaye”yi buluyoruz.¹

Ferit Develioğlu ise destanı “hikaye, kıssa, hile ,mekr, tezvîr” karşılığı olarak sözlüğüne dahil etmiştir.² Âşık tarzı destan türü olan destanın tanımını daha net olarak biz Ahmet Talat Onay’da görmekteyiz. Ahmet Talat “dâsîtân” başlığı altında ele aldığı bu türü “Bir vak’ayı, bir hadiseyi, kainatın yaratılışını vesaireyi anlatan bir tarzdır. Anlattığı mevzuya göre ad alır. Dâsîtânların halk arasında karşılığı destandır, cönklerle bu surette yazılır, öyle telaffuz olunur.” diyerek tanımlamıştır.

Âşık tarzı destan türünü etraflıca inceleyen ve bu hususta bir kitap hazırlayan Özkul Çobanoğlu, bu tarz destanın tanımını şöyle yapmaktadır: “Büyük çoğunluğu on bir ve sekiz heceli koşma, çok az bir kısmı mani ve ender olarak da divani şeklindeki örneklerine rastlanan, 5 veya 7 dörtlükten az olmamak şartıyla, konu sınırlaması olmaksızın âşığın destanlaştırmaya değer bulduğu bir vak’ayı, bir nesneyi veya kavramı hikaye ederek, bağlama ve bağlama ailesinden bir sazla, ele aldığı konunun anlatım tutumuna bağlı olarak seçip çaldığı geleneksel âşık havaları eşliğinde icra ettiği nazım türüne destan denilmektedir.”³

Her edebi eserde başta eserin müellifi olmak üzere eserin vücuda getirildiği toplumun özelliklerini de bulmak mümkündür. Hele bu müellif, halk şairi adını almışsa artık onun bütün eserlerinde topluma yani halka ait pek çok unsuru görmek olağandır. Âşık tarzı destan türü de bu cümleden eserlerdendir. Âşıklar ele aldıkları konuyu toplumun yapısını göz önünde bulundurarak, destanlarının toplumda görmesini istedikleri iş veya uyandırmak istedikleri duygu ve düşüncelere uygun düşen söz konusu kalıplaşmış temayüller, anlatım tutumları veya edalara göre oluşturmaktadırlar.⁴

* Gazi Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Fakültesi

¹ Şükrü Elçin, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu” Halk Edebiyatına Giriş, Ank. 1981 s.147

² Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ank. 1996

³ Özkul Çobanoğlu, Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Ank.2000, s.334

⁴ Özkul Çobanoğlu, a.g.e s.91

Biz de bu sebeple aşağıda Çankırı âşıklarına ait üç destanı tahlil ettik ve bu destanlardan hareketle Çankırı kültürü hakkında bazı tespitlerde bulunduk.

Çankırı 19.yüzyıl ve 20.yüzyılın başında pek çok âşık ve şair yetiştirmiş, pek çok yerli ve yabancı âşığa ev sahipliği yapmış, âşık karşılaşmalarına şahit olmuş müstesna Türk vilayetlerinden biridir. Bir şiir diyarı olan bu vilayette yetişen bazı kabiliyetli şair ve âşıklar, ellerinde âsa ve omuzlarında saz diyar diyar dolaşırlar, gittikleri yerlerin söz ve saz sahiplerini müsabakaya, böylelikle memleketlerini ziyarete davet ederlermiş. Buna asırlar evvel kurulan Yapraklı Panayırı'nın etkisi büyüktür. Yapraklı Panayırı sadece ulusal değil aynı zamanda uluslar arası bir katılımı gerçekleştirmiş. Hint'ten, Yemenden, Halep'ten tacirlerin yanı sıra pek çok sanatkar ve şair de gelmekteymiş. Doğudan ve batıdan gelen bu sanatçı ve şairler birbirleriyle veya Çankırlı şairlerle müsabakalarda bulunurlar, atışmalar yaparlarmış. Böylelikle saz ve söz sanatında usta olduklarını ilan ederek memleketlerine dönerlermiş.⁵

Böyle saza ve söze yüksek kıymet verilen bir şehre elbette ki diğer vilayetlerdeki âşık ve şairler gelmek ister, burada hem sanatlarını icra eder hem de ticaret yaparlarmış. Yaklaşık 1000 km uzakta yaşayan Erzurumlu Emrah da bunlardan birisidir. Emrah, Çankırlıların kendisini davet etmesi üzerine Çankırı'ya gelmiş ve hatta burada evlenmiştir. Kastamonu üzerinden Çankırı'ya gelen Emrah burada belli bir müddet kaldıktan sonra Niksar'a göçmüş ve orada vefat etmiştir. O, Çankırı'ya ilk defa 1849 yılında gelmiştir. Emrah'tan başka Çankırı'ya gelen ve burada âşıklık eden sanatçılardan Bolu'lu Dertli'yi, Seyrani'yi ve Tokatlı Nuri'yi saymak mümkündür. Bütün bunlar da gösteriyor ki Çankırı gerçek anlamında bir âşık/şair, şiir, saz, söz diyarıdır.

Ahmet Talat Onay eski zamanlardaki Çankırlı gençlerinin saza ve söze düşkün olduğunu şu satırlarıyla dile getirmektedir: "Eski çağlarda kabadayılığa özenen genç Çankırlılar için "üç telli bağlama" çalmak baba yiğitlik, efelik, kabadayılık lüzumundan sayılmakta idi. Eski kabadayılarca saz çalmamak öyle mahrumiyetti ki, okuyup yazma bilmediğine değil, saz çalma bilmediğine yananlar çok görülürdü.

Saz çalan gencin ruhu ince, kalbi yumuşak, eli uz sayılır, kibar meclislerine layık görülür, arkadaş derneklerinde saygı görürdü."⁶

Destan ve Çankırı âşıklık geleneği hakkındaki bu kısa girişten sonra asıl konumuz olan destanların tahliline geçebiliriz.

İlk tahlil etmeye çalışacağımız, daha doğrusu içerisinde Çankırı kültürüne ait bir şeyler bulmaya çalışacağımız destan Ali Kadri'ye aittir. Ali Kadri Çankırı'nın İmaret oğulları ailesindedir. 1867 yılında dünyaya gelmiştir. 1894 yılında başlayan Yunan savaşına iştirak etmiş sekiz ay sonra bu savaştan firar ederek memleketine dönmüştür. Yaşadığı bütün acılar yüzünden 1895 yılında vefat etmiştir.

⁵ Ahmet Talat Onay, Âşık Tokatlı Nûri, Çankırı 1933, s.7-8

⁶ Cemal Kurnaz, Ahmet Talat Onay Hayatı-Eserleri, Ankara 1999 s.159

Bir mizah şairi olan Ali Kadri, Bektaşî tarikatına intisap etmiş ve hayatını rindane yaşamıştır. Pek çok şiir türünde eseri olan şairin şu an bu eserleri bulunamamıştır.⁷

“Destan-ı Hayat” adını verdiği destanında şair, Çankırı’da bir insanın anadan olmasından ölümüne kadarki safhaları şairane bir üslupla anlatmış bize Çankırı kültürü ile ilgili epey bilgi bırakmıştır. Şair, destanında çoğunlukla bu dünyanın faniliğinden, yararsızlığından bahseder:

Dinle bu destan-ı ibaret nümâyı
Aldanma bu dünyaya fenadır fena
Nice efendiyi nice ağayı
Düşürdü tuzağa manend-i a’ma

Âşık şu mısralarıyla da çocuğun ilk olarak ana rahmine düşmesini ve isim almasını anlatır:

Yoktan halk eder Hak bunca insanı
Ki ana rahmine düşer nişanı
Dokuz ay on günde gelir zamanı
Doğup bir isimle olur müsemma.

Hece ölçüsünün on birli kalıbına uygun olarak yazılan ve toplam otuz dokuz dörtlükten oluşan bu destanda âşık, çocuğun anasından olmasından sonra anasını emmesini, yürümesini, konuşmasını, büyümesini ayrı ayrı dörtlüklerde anlatır.

Çankırı ve civarında evlenme yaşı genellikle erkeklerde on beştir. Bu yaşa gelen erkekler artık delikanlı sınıfına girerler ve daha hareketli, haylaz olurlar. Şair bu durumu şu satırlarıyla dile getirmiştir:

On beşinde olur bir delikanlı
Köroğlu’dur güya, şöhretli şanlı
Ya zampara olur, yahut osmanlı
Heva vü hevesle gezer serapa.

Bu yaşa gelen her genç bir şekilde evlenmek istediklerini aile bireylerine sezdirirler. Bu sezdirme ya hareketlerle ya da bir takım uygulamalarla olur. Genç erkek ilk olarak durumunu annesine açıklar o da babasına söyler. Eğer bunları söyleyemiyorsa taşkın hareketleriyle ailesi durumu sezer. Âşığımız bu hali şu dörtlüğünde ne güzel dile getirmiştir:

Anası babası halin sezerler
Everelim diye düntür gezerler
Birkaç defa aldatırlar, üzerler
Derler: Bulamadık yarar bir kız ha!

Aslında delikanlı başka bir kıza âşıktır. Annesi ve babasını kırmamak için bu yolu denemiştir. Artık iş başa düşmüştür. Delikanlı kimi sevdiğini açıkça ailesine bildirir. Bu durumu âşığımızdan dinleyelim:

Yiğit gayrı elin alır yüzüne
Aldanmaz onların hiçbir sözüne
Der: âşığım falan kesin kızına
Babama söyleyin alsınlar bana.

⁷ Ahmet Talat Onay, Çankırı Şairleri I, Çankırı 1930 s.38

İsteme ve söz işlemleri yapıldıktan sonra düğün günü gelir. Geline kına yakılır. Eline kına yakılma hadisesini şairimiz çok güzel bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

Gelir heman vakti, saati bir gün
Toplanır cemiyet kurulur düğün
Kınalanır aç kurt için o koyun
Kurban gibi gelin olur müheyya.

İslami halk telakkisine göre üç şeye kına yakılır: Askere giden gence, vatana kurban olsun diye; kurban edilecek hayvana, Allah'a kurban olsun diye; evlenen geline, kocasına kurban olsun diye. Âşığımız da burada bunu kastetmiştir.

Eskiden Çankırı'da gerdek gecesinden bir gece evvel akşam namazından sonra güveyiye ilahiler söylenecek, ışıklar yakarak elbise giydirilir, beline okur yazarsa divit, esnafsa hançer sokulur, yine ilahilerle süslü bir odaya götürülerek baş köşeye oturtulmuş. Saz söz eşliğinde yenilir, içilir. Bu merasime "baş donandırma" adı verilmiştir.⁸Bu durumu şair şöyle dile getirmiştir:

Güveyinin donadılar başını
Takarlar başına teslim taşını
Felek ağu eder tatlı aşını
Bilmeyene tatlı gelir evvela

Ertesi gün damadın hamama gitmesi adettendir. Hamamda çalgılar eşliğinde temizlendikten sonra, akşam damadın arkadaşlarından biri ziyafet verir ve damat yatsı namazından sonra gerdeğe girer. Fakat gerdeğe girmeden önce damada evli birisi öğütler verir onu bilgilendirir. Şairimiz bu durumu da şu dizeleriyle anlatır:

Ertesi gün güveyinin akranı
Alırlar hamama giderler anı
Bulurlar bir alimi ehli irfanı
Çeker güveyiyi yanına تنها

Gerdeğe giren güveyiye yumruk atmak adettendir. Camiden çıkan ahali ilahi okuyarak damadın evine gelirler. Orada hoca dua ederken güvey eve kaçır ve o esnada damada yumruk vurmaya çalışırlar. Şairimiz bu manzarayı da şöyle dile getirmiştir:

Camiden çıkanlar kapıya gelir
Güveyi yetişir dualar olur
Amin amin derken yumruk vurulur
Kakarlar içeri tükenir kavga.

Âşık Ali Kadri, destanını insanın evlenmesinden sonraki hayatına dair verdiği bilgilerle sürdürür. En sonunda:

Erişir pençe-i ecel nâgehan
Yüzbin kere yalvar hiç vermez aman
Kesilir ümidi teslim olur can
Ehli âyaline eder elveda
Diyerek insan ömrünün son buluşunu dile getirir.

⁸ Ahmet Talat Onay, a.g.e.s. 63

Bu destanımız Ali Yakıcı'nın yaptığı destan tasnifi⁹ içinde "İnsanla ilgili destanlar" bahsinin "yaş destanları" bölümünde kendine yer bulur. Bu destandan başka Ali Kadri'nin baharı anlatan bir destanının yanında bir de nasihat destanı elimizde mevcuttur. Fakat vaktimizin azlığı nedeniyle bu destanlar üzerinde durmayacağız.

Çankırı'nın Şabanözü nahiyesine bağlı Özbek köyünde 1885 yılında doğan bir aşığımız da Âşık Ali'dir. Bir alevi köyü olan Özbek köyünden Hasan Çavuş oğullarından Ali ağanın oğludur. Ümmî bir âşık olan Ali'nin bir çok destanları, güzellemeleri, taşlamaları vardır.¹⁰

Aşağıda inceleyeceğimiz destanının adı "Uyuz Destanı"dır. Yirmi dördlükten oluşan bu destanın vezni on birli hece veznidir. Aşık, bu destanda üç ay çektiği uyuz hastalığını anlatmış ve bununla ilgili başına gelenleri anlatmıştır.

Ey ağalar uyuz oldum kaşındım
Çaresini bulamadım, düşündüm
Geceleri çok kapıya taşındım
Kurtulmadım pis uyuzun elinden

Diyerek bu hastalığın çaresini bulamadığını söylemiştir. Bu destan Çankırı halk hekimliğini inceleme bakımından dikkate değerdir. Âşık Ali uyuz hastalığından kurtulmak için çeşitli halk ilaçlarına başvurmuş onlardan medet ummuştur. İlk olarak kaşınan yerlerine yağ sürdüğünü âşık şu dizeleriyle dile getirmiştir:

Çoluk çocuk ocak başı bekleşti
Yağlandıkça murdar uyuz kökleşti
Bilemedik bize nerden ekleşti
Canım yandı pis uyuzun elinden

Yağlanma işinden de fayda bulamayan Âşık Ali diyar diyar gezerek bu derdinin çaresini aramıştır. Fakat her ne kadar bununla ilgili merhemler de bulduysa bu illetten kurtulamamıştır. Ayrıca kaşındıkça vücudunu durumu daha da kötüleştirmiş, vücudun da yaralar oluşmuştur. Âşık, bu durumunu şöyle anlatır :

Bilmedim çok kaşındım azdırdım,
At üstünde nice yerler gezdirdim
Her tarafta merhemini düzdürdüm
Kurtulamadım pis uyuzun elinden

Bu merhemlerden de derman bulamayan Âşık Ali'ye , sıçan otu ile tereyağını ezip vücuduna sürmesini ve 24 saat beklemesini söylerler. Bunu da yapan âşık, bunun neticesinde uyuz bulunan yerlerdeki yaraları oyup çıkarmıştır. Fakat en sonunda bol ayran içerek bu dertten kurtulduğunu biz aşağıdaki dördlüklerinden öğreniyoruz:

Adı uyuz bir büyücek dert imiş
Yedi, vücudumu, bir aç kurt imiş
Sıçan otu her ilaçtan mert imiş
Hep kurtardı hep uyuzun elinden

⁹ Ali Yakıcı, Âşık Tarzı Türk Şiirinde Destan Türünün Tasnifi, Milli Folklor, C 1, S 19, 1993

¹⁰ Ahmet Talat Onay: Çankırı Şairleri, s.94

Sorarsanız zemheride tutuldum
Yaz, bahar ayında sele atıldım
Ayran çıktı yavaş yavaş kurtuldum
Canım yandı pis uyuzun elinden

Tıp dünyasında uyuz “Sarcoptes scabiei ile oluşan, yakın temas ile bulaşan, bütün vücutta yaygın kaşıntı kaşıntı ile seyreden bir hastalık” olarak bilinmektedir. Hastalığın tedavisi için Pestsid isimli bir kremin sıcak su ile banyo sonrası vücuda sürülmesi gerekmektedir. Wilkinson pomadı sülfür ve kükürt içerdiği için hastalığa iyi gelmektedir.¹¹ şeklinde tarif edilmektedir. Yaklaşık bundan seksen yıl öncesi ise Çankırı halk hekimliğinde bu hastalığın nasıl tedavi edildiğini âşığımızdan öğrendik. Araştırılsa belki de modern tıp ilaçları halk ilaçları ile aynı içeriğe sahiptir.

Bu destan Özkul Çobanoğlu'nun yaptığı destan tasnifi içinde “Doğal Afetlerle İlgili Destanlar” bölümünün “Salgın Hastalıklara Dair Destanlar” kısmında yer almaktadır.

Son olarak Ilgazlı Nâili'nin bir destanından söz ederek sözlerimi bitirmek istiyorum. Âşık Nâili 1866 yılında Çankırı'nın Ilgaz ilçesinde doğmuştur. Geredeli Âşık Figani'nin çırağı olmuş, Kastamonulu âşıklarla zaman zaman atışmalarda bulunmuştur. Kendisine Nâili mahlasını Kastamonulu Âşık Kemali vermiştir.

Âşık Nâili 1922 yılında “Harp Destanı” adını verdiği aşağıdaki destanı yazmıştır. 39 dörtlükten oluşan bu destanı on birli hece ölçüsüyle kaleme almıştır. Destanda Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Kurtuluş Savaşı'na kadar olan süreci kendine has ifadeleriyle dile getirmiştir. Çankırı halkının vatanını ne kadar çok sevdiğini, bunun için ölümü bile göze aldığını, İslam'a sahip çıktığı zaman Allah'ın kendilerine yardım ettiğini biz âşığın bu destanından anlıyoruz. Destana âşık şu sözleriyle başlamıştır:

Sene bin üç yüz otuzda cihadı ekber
Emri mevla sırrı süphanı gördük
On iki pişuva İslam'a rehber
Tarık-i âlide erkânı gördük

1914-1922 yılları arasında yapılan bütün savaşları ve düşmanları nasıl mağlup ettiklerini İngiliz'i, Yunan'ı nasıl denize döktüklerini, vatana ihanet edip yurt dışına kaçanları ayrı ayrı dörtlüklerde anlatmıştır.

Düşmanın Haymana'ya kadar geldiğini duyan âşık, bunu şu dörtlüğüyle dile getirmiştir:

Düşman Haymana'ya dediler: geldi
Dağı derunumdan yağım eridi
Aynı zaman Allah belasın verdi
Nedametle kaçan Yunan'ı gördük.

Düşman işgalinin bir gecesine bile tahammül edilemeyeceğini âşık şu sözleriyle dile getirmiştir:

¹¹ Varol Lütü Aksungur, Deri Sorunlarında Basamak Basamak Tanı ve Öneriler, Adana 1999, s.245

Tahammül eder mi bir gecesine
Hayır duam harbin neticesine
O zalimin zulüm, işkencesine
Zemin ü semada figanı gördük

Başta Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına hizmeti dokunmuş
diğer Türk büyüklerini de unutmayan Âşık Nâili, veciz ifadelerle destanında onları
övmüştür.

Sertacımız Gazi Mustafa Kemal
Cenab-ı Kibriya vermesin zeval
Sahip-zaman Hamza, İskender misal
Er doğru, din doğru merdanı gördük.

Bu destan, destan tasnifleri içinde "Askeri hayatla ilgili destanlar" kısmında
kendisine yer bulmaktadır.

Sözlerimi Kastamonulu Âşık Hakkı Yorgansız ile Âşık Naili Baba'nın şu
atışmasıyla bitirmek istiyorum:

Naili:

Bana bir kahve pişir tatlı olsun
Düşürme içine sinek Hakkı'ya
Var ise eğer evde sütlü olsun
Sağılmış mı acep inek Hakkı'ya
Hakkı:

Vahip erken şimdi inancım aşağı
Avluda boş kopar köpek Nâili
Elbette şimdi evin uşağı
Hasıl olur o dem eşek Nâili

Nâili:

Beş nokta, üç harfe yakın gel yakın,
Elif, dal, be, nişan göğsüne takın
Laklakla günün geçirme sakın
Hayatın boyunca leylek Hakkı'ya

Hakkı:

Geldi mi bakıver saat yediye
Yedide gelirim dedi Atiye
Ev sahibi verdi birer hediye
Sana koyun, bana ördek Nâili
Nâili:

Hele doldur bir bade içelim
Dünya gailisini atıp geçelim
Şöyle uygunca bir urba biçelim
Biz çalsak, oynasa köçek Hakkı'ya
Hakkı:

Oynasa hoş olur köpek üstadım
Köçeği oynatmak benim mutadım

Tarik-i aşk içre ben de Ferhadım,
Varlık dağların delek Nâili

Nâili:

İçelim bâdeyi, çekelim demi
Def edip kederi, mihneti gamı
Nâili azıya almakta gemi
Yolcu yolundadır gidek Hakkı'ya
Hakkı:

Hakkı ezkar eder delimiz bizim
Kimseler fethetmez halimiz bizim,
Çetindir, çapraşık yolumuz bizim,
Hakkın takdirini görek Nâili.¹²

¹² Mustafa Eski, Kastamonu Halk Şairi Aşık Yorgansız, Ankara 1975, s.140